

УДК 37.011

В. І. Теремко

*Київський національний університет
імені Тараса Шевченка (Україна)*

ЛЮДИНОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УСНОЇ ТА ПИСЕМНОЇ МЕДІАСИСТЕМ

У статті розкрито взаємозалежності комунікаційних практик і сутнісних властивостей людини усної і манускриптною епох.

Human potential generators of oral and written mediasystem

The article describes the interdependence of communication practices and the essential properties of the human in verbal and manuscript era.

Історичний шлях людини можна простежити і в контексті розвитку медіасистем, взявши за основу ідеї представників Торонтської школи медіакомунікацій (М. Мак-Люен, Г. Інніс) і їх послідовників (І. Засурський), згідно з якими розвиток медійних технологій і засобів трансформує комунікаційну силу медіаконтенту, проектує нові медіапозиції людини, переформатовує роботу психічних структур і готує до самоперетворень її як індивідуального, соціопсихологічного та соціокультурного суб'єкта. Соціокомунікаційним системам вони відводять у цих процесах визначальну роль, переконуючи, що технології та носії інформації змінюють контент, і він інакше, ніж раніше, впливаючи на людину, породжує її нові можливості, потреби і запити. У результаті – і людина стає іншою. Найрадикальніші зміни відбуваються у фазі цивілізаційних переходів (революцій).

На ідеях взаємозалежності людини і комунікаційних (інформаційних) систем базується метакомунікаційний підхід у розумінні соціопсихологічних і соціокультурних явищ у їх розвитку та актуальному бутті на кожному історичному етапі. Концептуальні положення, що структурують його як методологічну платформу, виражаються такі засадничі формулювання: 1) типи комунікаційних систем корелюють із типами цивілізацій, суспільств та інтегративними типами особистості, а цивілізаційні переходи є процесом підготовлених попереднім розвитком їх радикальних змін; 2) медіатехнології і типи медій проектують суттєву силу контенту, характер його проникнення в соціум, когнітивну, рефлексивну та аналітико-інтерпретаційну діяльність людини; 3) специфіка медіаіснування позначається на психічних, у т. ч. підсвідомих, структурах особистості, характері її соціальної поведінки і базових ознаках певних типів культур; 4) передумовою трансформаційних ривків є нагромадження критичної сили нових технологій і засобів, можливостей та очікувань людини; 5) розвиток медіа-

ландшафту є своєрідною війною медій, у якій молодша медіасила зіштовхує з історичної арени силу, яка вже випрацювала свій ресурс; б) кожна нова комунікаційна реальність, проектуючись в особистісній сфері та в соціобутті людини, не знищує цілковито надбаних нею в попередні часи медіавластивостей і не зліквідує звичних їй медіапрактик – у різних формах вони присутні в її актуальній медіадіяльності та в медіаландшафті.

Повноцінно ці ідеї репрезентовані у працях М. Маклюєна [1; 2]. Його заслуга – в синтетичному осмисленні напрацювань, що розкривають закономірності функціонування і розвитку комунікаційних систем, різноманітні пов'язаності людського і технологічного в комунікаційному бутті індивіда і соціуму, генеруванні концептуально цілісного розуміння впливу медіасил на антропні структури, а також залежностей технологічного від людського. Однак М. Маклюєну не вдалося уникнути технологічного фундаменталізму, спрощеного узалежнення антропного від технологічного. Очевидно, це є наслідком застосування обмеженого методологічного інструментарію, в якому не зайвими були б знання з теорії розвитку, антропології, синергетики, медіапсихології, психології особистості, психології мас, нейрофізіології, бібліопсихології, концепцій читання та ін.

Прояснити базові питання взаємозалежності антропного і технологічного в медіабутті людини, їх взаємопов'язаності з трансформаціями соціопсихологічних і соціокультурних сфер значною мірою може філософська антропологія, передусім її підрозділ – медіантропологія, інтерес до евристичних можливостей якої в сучасних реаліях наростатиме. Антропоцентричне проникнення в людські виміри медіареальності мало б збагатити людину незаангажованим розумінням сучасного медіасвіту, допомогти їй подолати стривоженості, які нагнітає медіасьогодення, і футорофобії, спричинені інформацією про неунікненність «технологічного самовбивства людини».

Медіантропологія, роздивляючись медіасферу як середовище буття людини; самовияви людського в медіаландшафті; перипетії суб'єкт-суб'єктних і суб'єкт-об'єктних медіавзаємодій; співзалежності людського і технологічного в розвитку медіасистем; медіазасобів і медіатехнологій, здатна евристичним шляхом сформулювати виражений погляд на медіаодержимість постмодерної людини, запропонувати соціопсихологічні та соціокультурні стабілізатори буття, гіпотетично спроможні вберегти її від ірраціональних поривів до гіпертехнологізації антропних функцій. Обґрунтовані судження щодо цього можливі в результаті трансдисциплінарних досліджень на основі пізнання різних аспектів минулого, сьогодення і майбутнього людини як медіума, медіасотворювальної інстанції, сфери медіаінтересів та об'єкта медіавпливів.

Дослідження взаємозумовленостей і взаємозалежностей антропного і технологічного допомогло б пізнати чинники індивідуалізації людини як виходу на неповторність свого буття, співвідношення в цьому процесі медіавпливів, які тисячоліттями людину стандартизували й уніфікували, забираючи в неї її ж медіафункції. Не менш актуальне завдання медіантропології – знайти відповіді на питання: цей процес безконечний чи має свою межу; якщо така межа є, то де вона, і що сигналізуватиме про неї. Посильно їй і зняти деякі суперечності метакомунікаційного підходу.

У цих комплексних стараннях важливо мати на увазі ключові ідеї медіапсихології, згідно з якими медіасистеми конструюють надіндивідуальні соціопсихологічні та соціокультурні енергії, що вторгаються в роботу чуттєвого компонента свідомості й породжують спонуки для трансформації інших її компонентів. Інтенсифікація певних типів медіабуття задає вектор розвитку психічних властивостей і типів поведінки людини, яка, змінюючись, готується до нових змін.

Ключове питання медіабуття людини стосується центру трансформаційних спонук. Що вважати ним – індивіда і його суб'єктність чи об'єктивовані явища, які на певному етапі розвитку виходять із під контроль антропних сил і починають змінювати середовище побутування, психічні властивості людини і людське? Метакомунікаційний підхід узалежнює ці процеси і явища від технологічного чинника; діалектичний світогляд налаштовує бачити складніші взаємозалежності і їх взаємопороджуваності (закон заперечення заперечення, закон переходу кількості в якість). Філософська антропологія виходить із того, що розвиток людини не завжди алгоритмізований із вектором прогресу – застиглість антропних явищ, різкі ривки вперед і реверсні зміщення також йому притаманні [3, с. 13]. При цьому недремно працює закон прискореного часу, який допомагає зрозуміти, чому одні зміни потребували багатьох тисячоліть, а інші відбувалися впродовж кількох століть. Кожне історичне покоління попередні йому етапи медіаісторії й антропогенезу розглядало як закономірний прогрес, а своє трансформаційне сьогодення і медійне майбутнє сприймає з острахом – як сукупність загроз.

Дивного в таких сприйняттях мало, бо кожен комунікаційний перехід (принципова зміна комунікаційних систем – технологій, засобів, контексту) є драматичним розщепленням людських якостей і відокремленням їх від людини – передаванням деяких медіальних функцій техніко-технологічним інстанціям, що позбавляло її звичних медіафункцій і розширювало медіальні можливості завдяки використанню досконаліших технологій і засобів. У прогресистському драматизмі виявляє себе діалектика медіарозвитку людини: звуження сфери та об'єктивація (технологізація) медіаактивності є водночас глибшим

проникненням у медіадійсність й освоєнням її на досконалішому технологічному рівні [2].

Трансформації медіасфери змінювали людину як соціокомунікаційного суб'єкта і як представника роду людського через генерування нових ролей і статусів, оцінок і самооцінок, домагань і досягнень. Усе це переакцентувало психічні процеси, моторику й ініціювало переформатування особистісних властивостей. Людина, делегуючи свої функції відокремленим від неї (об'єктивованим) інстанціям, слабшою в соціопросторі не ставала, оскільки необхідність оперування новим медіаінструментарієм розвивала її психічні структури. На цих реаліях ґрунтуються авангардистські твердження про технологізацію людського як висхідну лінію прогресу людини. Немало на цій лінії і заперечень їм [4].

Розвиток медіасистем – безупинне явище: нові медіа (зведення цього поняття лише до цифрових – малопереконливе) завжди приносять невідоме і щось витісняють із авансцени, але нічого остаточно в людині та соціумі не знищують. Напрацювання у філогенезі проявляються на різних етапах онтогенезу і в масовому медіабутті, але вже на новому технологічному рівні й у відповідному медіаландшафті. У багатьох новітніх медіапрактиках проглядаються сліди медіадіяльності минулих часів.

Історія медіа – це і самооприявлення людини у слові, і витіснення слова із медіаландшафту візуальним медіаконтентом; перетворення графічного об'єкта на слово і слова – на графічний його об'єкт. Найінтенсивніше розвиток медіаявищ вторгався у сферу функціонування пам'яті, технологізуючи її соціальні функції й притлумлюючи її психічні механізми. Ці процеси були започатковані ще в ранніх (усних і писемних) медіапрактиках.

У добу усності пам'ять безпосередньо належала людині і жила в ній. Людина, відходячи з цього світу, забирала із собою все, що зумів «заархівувати» її мозок. Людина усності (аудіальна людина) поєднувала функції медіуму, медіа, контенту, реципієнта, інтерпретатора і реактивно-процесуальної системи безпосередньої дії. Її комунікаційна активність перебувала у невідривному зв'язку з її буденністю. Асоціативні, рефлексивні та проєктивні функції її мозку ще дрімали. Світ для неї був єдністю звука і спонтанної дії. Із усіх органів чуттів найактивніше працювало вухо як провідний медіатор.

Аудіальність асоційована з особистістю гомерівського типу, соціальну портретність якої формували усне творення й усне поширення створеного, базовані передусім на ресурсах пам'яті. Усність – це багатоманітність спонтанних проявів однієї і тієї ж самої сутності: усний твір завжди мав багато версій, адже кожен носій додавав до нього щось або вихолощував щось із нього.

У цьому часі на арену виходять люди-медіуми (вожді) і люди-медіаманіпулятори (чаклуни, шамани). Тоді були започатковані маніпулятивні медіатехнології, тотальні комунікаційні механізми, дія яких структурувала тоталітарні соціосистеми. Стильові елементи сучасної телереклами мають помітні запозичення із тих практик.

Письмо, будучи першим відокремленням медіатехнологій від людини, переспрямувало багато мнемічних функцій в розпорядження текстів, вивело пам'ять з-під контролю біологічних процесів, зробило бібліотеки символом і місцем невідвладної часові колективної пам'яті. Завдяки письму, а потім і друкованій пам'яті подолала пряму залежність від суб'єктивно генерованих і контрольованих сил і почала своє життя у знаках-символах. У цифрову добу інтернет постав у статусі універсальної пам'яті. Відокремивши технологічне й інструментальне від людини, письмо передало багато комунікаційних функцій окрім тактильної системі. Аудіальні комунікації стали аудіовізуальними з відчутним тактильним компонентом. Слово і дія були розмежовані асоціативно-інтерпретаційним процесом у його примітивних формах.

Видокремлення людини із родоплемінної юрби (детрайбалізація), усвідомлення і розвиток нею своєї окремішності, процеси її суб'єктивізації (індивідуалізація, приватні соціоекономічні інтереси, соціопсихологічна приватність) атрибутивували вихід на історичну арену й утвердження у світі манускриптної (писемної) людини – людини аристотелівського типу, яка вже знала ціну писемного слова, читання й інших прилучала до писемно-читацьких практик.

Радикальним людинотвірним етапом було поширення розрахованого на асоціативну роботу когнітивних структур абеткового письма, яке стимулювало сукупність важливих для її майбутнього процесів. Два цивілізаційні напрями розвитку людства означило письмо: фонетична абетка задала вектор розвитку західної цивілізації, ідеографічне (ієрогліфічне) письмо – східної. Окреслилися і типи культур, засновані на осілому і кочовому способах життя: кочові племена більше розвивали книгу, осілі племена частіше зосереджувалися на символіці архітектури і форм звичаєвості.

Книга-сувій, прийшовши на зміну текстам на табличках, скелях й інших поверхнях, означила не тільки вищий технологічний рівень людства, а й символізувала цілісність світу і послідовність процесів у ньому. З часом усвідомлення цілісності як нерозривності (сувій) доповнило усвідомлення її і як єдності, множини сукупностей (книга-кодекс). Такі зміни були синхронізовані в культурному часі з формуванням надплемінних утворень (протодержав). Символічно означило ці процеси розрізання сувою на аркуші (натяк на газету) – Юлій Цезар велів нумерувати і давати їх солдатам для читання, а потім послідовно скріплювати [5]. Така практика метафорично увиразнювала єдність війська як суку-

пності бойових одиниць і цілісність імперії як конгломерату народів і територій.

Письмо і читання задали людині шлях самовиокремлення і самоусвідомлення у світі, пробудили інтерес до неї як окремішності. Звідси почалися процеси її індивідуалізацій, самоідентифікації і формування когнітивних структур ідентичності. Вони також пов'язані з книгою-сувоєм (опосередковано) і книгою-кодексом (безпосередньо). Раннє християнство (іудеохристиянство), щоб остаточно подолати межі іудаїзму, священні тексти якого були зафіксовані на сувоях, винайшло книгу-кодекс, додавши до символіки змісту Біблії символіку носія тексту. Книга-кодекс асоціативно увиразнювала і конкретизувала християнську ідентичність. У ціннісній системі християнства як релігії Писання книжне слово світоглядно сприймали як сакральне і богонатхненне – апелювало до розуму й душі (у стихіях усності слово як магічна сила спонукало спонтанні реакції).

І в писемну епоху людиною ще довго управляли комунікаційні механізми, що утворювали ядро побудованої на спонтанності комунікаційної культури. І все-таки письмо і книжність неухильно нав'язували їй стриманість й організованість: «Стриманість здобуємо ми із словес книжних» («Повість минулих літ»). Такі людські властивості природно ув'язувалися із централістськими тенденціями, які культивували надплеменні (протодержавні) утворення і ранні держави. Їх символізувало вістря засобу письма як своєрідний центр фіксування смислів: державно-політичні центри теж смислотвірно діяли. Держава потребувала людини організованої і здатної до підпорядкування волі центру. Письмо формувало людину зосереджену, самодисципліновану і цілеспрямовану, без чого неможливі ні читання, ні слухання його. Цими особливостями письмо і читання як централістські медіатехнології стимулювали політичну самоідентифікацію людини і спільнот. В Україну абеткове письмо прийшло надто пізно – у X ст., що певною мірою пояснює ментальні особливості політичної поведінки українства (гіпертрофований культ вольниці, отаманщина, культурне хуторянство тощо).

Манускриптність – це узалежнення комунікацій від руки, високоорганізованої зорової роботи і напруження слуху, що означало збільшення кількості відокремлених та інтегрованих функцій. Вона відчутно ускладнила спеціалізовану роботу мозку, додавши до звичних процесів контроль за спеціалізованими функціями й асоціативність. Нові функції мозку програмували нові види діяльності, стилі життя, типи особистості й соціокультурний ландшафт.

Остаточно розправитися з усністю письмо не могло, оскільки людина ще довго не була готовою порвати зі звичними практиками і поринути в організованості текстових слів. Усі манускриптні книги читали вголос. Їхні тексти були

«злитими», нагадували спонтанність усного мовлення (технологічний компроміс), не мали відстаней між словами, пунктуації та інших звичних сучасному читачеві компонентів.

Культура усності заявляє про себе і тепер: театр, радіо, телевізійні ток-шоу, презентації літературних творів, масові дійства. У постмодерному культурному дискурсі її фіксують форуми і коментарі в інтернеті, вихід на масову сцену письменників у невластивих їхній спеціалізації іпостасях. Натякає на ретрайбалізацію і телебачення – калейдоскопічність візуальних картинок (візуальних символів). Разом із інтернетом (екран) вони притлумлюють роботу лівої півкулі, що опікується раціональністю, і базовані на ній когнітивно-рефлексивні процеси. Манускриптну епоху символічно повертає читання з екрану, багато чим подібне до читання сувою.

Розгляд взаємозалежностей медійних і антропних систем приводить до розуміння комунікаційного потенціалу тексту і читання як людинотвірної сили – стимулятора важливих для роботи інтелекту і чуттєвої системи психічних процесів. Як стверджував свого часу М. Рубакін, «кожна літературна форма має свій психічний корелят, діючи як подразник на читача чи слухача» [6, с. 103]. Перша трансформація медіасистем була історично найтривалішою й, очевидно, найзначущішою: вона перевела людину із дикості й варварства на простори цивілізації. Подальший її медіашлях також непростим був, але таких різких змін уже не знав.

Список основних джерел

1. МакЛюен, М. Г. Галактика Гутенберга: Становлення людини друкованої книги / М. Г. МакЛюен ; пер. з англ. А. А. Галушки, В. І. Постнікова. – 3-тє вид. – Київ : Ніка-Центр, 2011. – 392 с. – (Серія «Зміна парадигми». – Вип. 1).
2. Маклюэн, Г. М. Понимание медиа: Внешнее расширение человека / Г. М. Маклюэн ; пер. с англ. В. Николаева ; закл. ст. М. Вавилова. – М. ; Жуковский : КАНОН-пресс-Ц ; Кучково поле, 2003. – 464 с.
3. Гуревич, С. Философская антропология : учеб. пособие / С. Гуревич. – 2-е изд., стер. – М. : Омега-Л, 2010. – 607 с.
4. Кримський, С. Б. Цивілізаційний розвиток людства / С. Б. Кримський, Ю. В. Павленко. – Київ : Фенікс, 2007. – 316 с.
5. Мангуэль, А. История чтения / А. Мангуэль ; пер. с англ. М. Юнгер. – Екатеринбург : У-Фактория, 2008. – 381 с.
6. Рубакин, Н. А. Психология читателя и книги. Краткое введение в библиологическую психологию / Н. А. Рубакин. – М. : Книга, 1977. – 264 с.